

גליון נושא: 'בעליו עמו'

בס"ד, יום ג' פרשת ויקרא - זכור, ה' אדר ב' תשע"ו.
לע"נ מסעודה בת רבקה ע"ה, ולע"נ אלי בן רחל זצ"ל.
דיונים אקטואליים בסוגיות הנלמדות, לעורר לב המעיין ולא 'הלכה למעשה',
בבא מציעא פרק השואל דף צד.

פנינים

דברי ה'אור החיים'

קושיא: הקשה האור החיים הקדוש (פרשת משפטים, שמות כב יד) הרי כל אדם נחשב שואל על הנשמה דכתיב (דברים ד ט) ושמר נפשך מאד, והקב"ה אומר לאדם תן לי הנפש כמו שנתתה לך, דכתיב (קהלת יב ז) והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה: ודרשו בגמ' (שבת קנב:) תנה לו כמו שנתתה לך בטהרה אף אתה בטהרה. אם כן מדוע יענש בשמים על העבירות שעשה, שזה בחינה של נגנב או נשבר או נשבה או מת, הרי צריך ליפטר מדין 'בעליו עמו', שהרי הקב"ה מחיה אותו בכל רגע מיום בריאתו עד יום מותו, והוי בעליו עמו מתחילה ועד סוף. וגם אם פשע בעבירה, הרי נפסק להלכה שגם פושע בבעלים פטור.

2 תירוצים: ותירץ האור החיים בשני אופנים. א. **תנאי מפורש:** מזה שהקב"ה קבע עונשים, והשביע את ישראל על כך תהא צדיק ואל תהא רשע, הרי זה כמו תנאי מפורש שיתחייב גם ב'בעליו עמו'. וכל תנאי מועיל בשומר, מדין מתנה שומר חנם להיות כשואל (ב"מ צד). ב. **לצאת ידי שמים:** 'בעליו עמו' הוא רק פטור מדיני אדם, אבל עדיין חייב לצאת ידי שמים, ולכן יענש בשמים. ודימה זה לשומר שפשע בחפצי הקדש, דפטור מדיני אדם שאין חיובי שומר להקדש, אבל עונשו גדול בשמים שזלזל נכסי שמים, אלא שלא קבע ה' משפטו לדיני ארץ וסלק דינו לפניו.

מחלוקת: והראוני לדברי ה'מגיד מישרים' הגר"ר **יעקב גלינסקי** זצ"ל ('חומש המגידים - להגיד' פרשת תרומה, עמוד 181) כאשר אדם יעלה לשמים מלא בחטאים, יטעון שהיה אנוס ואונס רחמנא פטריה. מידת הדין תשיב לו הרי דוד המלך מגדיר את האדם כשואל על הנשמה, דכתיב (תהלים כז ד) אחת שאלתי מאת ד' אותה אבקש. ושואל חייב אפילו באונסים. אף האדם יענה למידת הדין, שבתתי בבית ד' כל ימי חיי... כי יצפנני בספה. וכיון שהקב"ה מגן לאדם חשיב 'בעליו עמו'. וממילא יקוים בו סוף הפסוק ביום רעה יסתרגי: שמכח דין 'בעליו עמו' יפטר מעונש.

רואים שהבין הגר"ר גלינסקי, שיש דין 'בעליו עמו' ליפטר מדיני שמים, וקשה מדברי האור החיים שהובא לעיל שאין פטור 'בעליו עמו' בעבירות בין אדם למקום (י.ב.).

דיני שמים: מדברי האור החיים משמע ש'בעליו עמו' הוא כשאר דינים שפטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים, והעונש על שפשע בשמירתו ונתכוון להזיק לחבירו. כלשון רש"י (גיטין נג.) שגדר החיוב בדיני שמים בכל גרמא - פורענות בידי שמים דנתכוון להזיק ממון ישראל. והקשה הגר"מ אריק זצ"ל (בהגהות טל תורה על הש"ס ב"מ צו.) דהפוסקים לא הביאו דין זה. עוד הקשה איך רבא (ב"מ צז.) נתן עצה להפטר על ידי שישקה מים, הרי עדיין חייב בדיני שמים. ותירץ שדוקא פשיעה חייב בדיני שמים, ולא גניבה ואבידה ואונסין. וכן משמע בלשון האור החיים.

ולפי דברי הגר"מ אריק, דברי הגר"ר גלינסקי אינם סותרים את דברי האור החיים, כי הגר"ר גלינסקי מדבר על אנוס ובאונס אין חיוב לצאת ידי שמים. וגם תנאי שהתנה הקב"ה אולי אין באופן של שבתי בבית ד'. ❖

פטור 'בעליו עמו'

במשנה (בבא מציעא דף צד.) מבואר שיש פטור של 'בעליו עמו'. וכדכתיב אם ב'עליו עמו' לא ישלם (שמות כב יד). **בגמרא** (דף צה.) מובא מחלוקת בין רב אחא ורבינא, אם דין 'בעליו עמו' פוטר מתשלומים גם במקרה שהשואל פשע.

להלכה נפסק בתוס' (צה. ד"ה איתמר), וברמב"ם (פ"ב משאלה ופקדון הלכה א'), ובסמ"ג (עשין פ"ט), ובטור (חו"מ סימן שמו), ובשו"ע (חו"מ סימן שמו סעיף א'), כמאן דאמר שפטור 'בעליו עמו' נאמר גם לגבי פשיעה.

1. רעה תחת טובה ?

שאלה: תמיהה גדולה הקשה בשו"ת חוות יאיר (סוף סימן רכג) וז"ל: והנה בגוף הדין תמהתי כל ימי, אחר שפיקודי ה' ישרים וכולם נכוחים בטוב טעם וישרים למוצאי דעת, והאריך בהם הרמב"ם (במורה נבוכים חלק ג ב"ד כללים) וממנו ינקו ולקחו כל הבאים אחריו בטעמי מצות בנגלה. ומי יתן ואדע לקרב הדבר הזה אל השכל, ודמיה למה דאמרינן במסכת כתובות (דף נב.) אילו הוינא התם אמינא משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מבייתו (משלי יז יג), וכי משום שהמשאיל במלאכתו של שואל ילקה באבדון ממונו ביד שואל, עכ"ל.

פושע: קושיא זו כפולה ומכופלת במה שנפסק להלכה שפשיעה בבעלים פטור, למרות שכל פושע חייב מדין מזיק, ב'בעליו עמו' ייסד הברכת שמואל (ב"ק לב ד) שפטור 'בעליו עמו' הוא גזירת הכתוב ליפטר מ'חיובי שמירה', וקשה דיציבא בארעא וגירורא בשמי שמיא. ואין אנו חפצים לחקור אחר 'טעמא דקרא' 'למה' פטור. אלא אנו מבקשים לדעת 'מה' גדר הפטור, מה יש ב'בעליו עמו' שגורם לו ליפטר, וכי משום שהמשאיל עשה לו טובה להיות עמו בשעת שאלה השואל משיב לו רעה ליפטר אפילו מפשיעה?

2. טעמים נפלאים !

פלאי פלאות: בביאור דין 'בעליו עמו', נתחבטו הרבה מפרשים, החל מגדולי הראשונים ועד לתקופת האחרונים. ביטוי מענין אנו מוצאים בתוס' (בבא מציעא דף צו. ד"ה ונשאל) דשאלה בבעלים אין סברא לפטור, והוי כחדוש ואין לך בו אלא חדושו. וכתב השבות יעקב (א יט) שהרמב"ם (בפירוש המשניות) כבר נתקשה בזה, וכתב על כך - בא בקבלה ד'בעליו עמו' בשעת שאלה, והוא אחד מחידושי תורה, וה' יראנו נפלאות.

הרבה מפרשים, טרחו וביארו פטור מופלא זה בכמה אופנים, ונצטט חלק מהם (על פי ספר 'שלמי כהן' ב"מ דף צד).

1. **על הבעלים לשמור:** כתב החינוך (מצוה ס) לתת טעם לפי הפשט, מכיון שהבעלים שם ישמור הוא את שלו. ואף על פי שהשואל פטור אף לאחר שהלכו הבעלים, מכיון שהיו שם בשעת שאלה, אפשר לתרץ בזה שלא רצתה התורה לתת הדברים לשיעורין ולומר אם יהיו לשם הבעלים הרבה, יהא פטור השואל ואם מעט יהא חייב, וציוותה התורה דרך כלל כל שהבעלים שם בשעת שאלה פטור. וזהו הטעם שאמרו זכרונם לברכה (בבא מציעא דף צה:) שאם היה עמו בשעת שאלה, אף על פי שלא היה עמו בשעת שבירה ומיתה פטור, אבל היה עמו בשעת שבירה ומיתה ולא היה עמו בשעת שאלה חייב, כי בתחילת המעשה הענין תלוי. וזה הטעם בעצמו מספיק לנו בשכירות בבעלים שגם כן פטור, עכ"ל החינוך.

כעין טעם זה כתב בשו"ת שואל ומשיב (קמא חלק א סימן רסה) דכל הטעם דפטור שמירה בבעלים הוא משום דאין השמירה כ"כ חזקה על השומר, שהרי גם הבעלים עמו. וכעין זה פירש הגר"א באדרת אליהו (שמות כב יד) שהבעלים היה להם לשמור בעצמן. ותמה המשך חכמה (שם) דקיימא לן (ב"מ צה:) דפטור גם באופן ששאלו למלאכה אחרת, בשעת שאלה ולא בשעת אונסין. ובמקרה כזה לא שייך לומר שעל הבעלים היה מוטל לשמור. אכן החינוך שהובא לעיל תירץ על קושיא זו ש'לא פלוג', [צריך להבין מה שייך 'לא פלוג' כאשר עיקר הטעם חסר].

2. **רואה שנהג כהוגן:** טעם מענין מבואר בתוספות השלם ובחזקוני (חומש אוצר הראשונים עמוד תקיח, תקיט), טעם הפטור מכיון שהמשאיל רואה שלא פשע בה השואל ונהג בה כראוי, ולא שעבדה אלא למה ששאלה. וכעין זה פירש האבן עזרא (שמות כב יד) ב'עליו אין עמו' ויכול לטעון על השואל שהכביד על בהמתו.

3. היה לו להתנות: ביאור מקורי
כתב הספורנו (שמות כב יד)
ססתם משאיל בקירוב דעת כזה
של 'בעליו עמו', הוה כנותן
מתנה על מנת שיחזיר. וכיון
שלא התנה שיתחייב באחריות
אינו חייב להחזיר אלא כשהיא
נמצאת בעין.

4. עבד ואדון ביחד: ביאור דומה
יוצא מדברי הרלב"ג, (שמות כב
יד) ותורה תמימה (שמות כב יד),
שאי אפשר שהשומר יהיה שומר
של הבעלים לגבי שמירת החפץ,
כי מן השקר שיהיה האדם
(המשאיל) עבד ואדון יחד לאיש
(השואל).

5. ממונו ק"ו מגופו: פירוש נוסף
כתב רבי יהודה החסיד (חומש
אוצר הראשונים עמוד תקיח)
כיון שבעל הבהמה נשאל לו
למלאכה, ואילו נעשה נזק
לבעלים בגופו היה השואל פטור
מתשלום, וכיון דעל גופו פטור
כל שכן שיהא פטור על ממונו
הנטפל אליו, ואין כאן שאלת
חפץ לחוד אלא שאלת חפץ אגב
הבעלים, ולא יהא ממונו חביב
עליו מגופו.

שואל על אדם - מדברי ר' יהודה
החסיד משמע, שלא שייך חיוב
שומר על גוף הבעלים אף שעשה
לו טובה. מאידך מצינו במרדכי
(ב"מ אות שנט שס"ז תס"א)
שחולק וסובר שיש דין שומר על
גוף האדם, ואם שלוחו ניזוק
בשליחותו חינם, חייב לשלם לו
כל נזקו, או אם נשבה חייב
לפדותו. ואם נשלח בשכר אינו
חייב כדין שואל.

6. כשוכר ולא כשואל: פירוש
מחודש כתבו המשך חכמה
והעמק דבר והתורה תמימה
(שמות כב יד), שמעצם המציאות
שהבעלים מסכים להשאל לו

מנהג ישראל תורה

'בעליו עמו' אינו שומר

פושע כמזיק: דעת הרמב"ם (שכירות ב ג) ועוד
ראשונים (ב"מ נו. נז:) שאע"פ שהתמעטו קרקעות
מחיובי שמירה מכל מקום פשיעה בקרקעות
ועבדים ושטרות חייב, דפושע הוה כמזיק. והקשו
הראב"ד (בהשגות על הרמב"ם), והרשב"א (ב"מ נו.
נז:), והראשונים (שבועות מב:), הרי קיימא לן
פשיעה בבעלים פטור, ואם פושע כמזיק היה לו
להתחייב מדין מזיק כמו בקרקעות, שהרי מזיק
בבעלים חייב. מכח קושיא זו הראב"ד חולק על
הרמב"ם, וסובר שפושע אינו כמזיק.

תירוצו הש"ך: ליישב דעת הרמב"ם ייסד הש"ך
(חו"מ סימן סו ס"ק קכו), שפטור 'בעליו עמו'
בפירוש פטרתו תורה, דהא כתיב אם בעליו עמו לא
ישלם, ומפקיע לגמרי דיני שומר, ופוטר גם
מפשיעה שפרשת שומרים מחייבת, וגדר 'בעליו
עמו' שאין לו שם שומר כלל, והרי הוא כאדם מן
השוק לענין זה, ומכיון שאינו מחויב לשמור על
החפץ אין מקום לחייב את הפושע מדין מזיק שהוא
רק בגדר גרמא. ורק פשיעה המהווה הפרת
התחייבות לשמור על החפץ נחשבת כסוג של היזק.

גבאי צדקה - הש"ך מדמה זאת לגבאי צדקה בגמ'
(בבא קמא צג.) ששומר את הכסף עבור עניים,
ומתמעט מלשמור ולא לחלק לעניים שאין לו דין
שומר כלל, ופטור מפשיעה כאדם מהשוק.

קרקעות - דעת הרמב"ם כפי שהובא בשו"ע
שפושע בעבדים שטרות וקרקעות דפושע כמזיק,
למרות שהתמעט מחיובי שמירה של פרשת שומרים
מכלל ופרט וכלל, עדיין יש עליו דין 'שומר' וחלוק
מבעליו עמו שאין לו שם שומר כלל. כי גדר
המיעוט שאינו בכלל החיוב שחייבה תורה,
ומעמידים דינו על סברא מבחוס, שמן הדין יש
לחייב שומר בפשיעה מדין מזיק אפילו בלי הפסוק,
והפטור הוא רק משבועה שנתחדשה רק בפרשת
שומרים.

דעת הנתיבות: דברי הש"ך הם היפך סברת
הנתיבות (חושן משפט סימן רצ"א ס"ק לד, וסימן
ש"א ס"ק א) דעבדים ושטרות וקרקעות נתמעטו
מעצם השמירה, ולכן לא שייך בזה שליחות יד
וחיוב שבועה. אבל שמירה בבעלים הוה שומר,
אלא דנתמעט מחיובי תשלום. ❖

הערות מבני החבורה

פטור 'בעליו עמו'

שינוי רשות: רה"י הגרא"י פינקל שליט"א ביאר בשיעורו (ישיבת מיר, ביהמ"ד 'בית שלום', ג' טבת תשע"ו) בדעת הרמב"ם (שאלה ופקדון פ"ח ה"ב), שיסוד חיוב כל פרשת שומרים מבוסס על מה שהחפץ יוצא מרשות בעלים ונכנס לרשות שומר, והשומר מתחייב להשיב לבעלים כפי מה שקיבל בזמן קבלת השמירה. וכך מתפרש הפסוק כי יתן איש אֶל רֵעֵהוּ... לְשֹׁמֵר, שמוציא הבעלים את הבהמה מרשותו, ומכניסו לרשות השומר. וזה הטעם שחייב אפילו באונסים אף שאינו אשם, כי נעשה כבעלים לענין ההפסד, ונכנס תחת הבעלים להשיב בכל מצב מה שנטל. ומכאן זה ד' שומרים נמנים בגמ' (ב"ק דף ד) בבריתא דרב אושעיא כאחד מי"ג אבות נזיקין. וחלוק מהלואה, שמלוה להוצאה ניתנה והופקע בעלותו לגמרי, אבל בארבע שומרים השומר מתחייב להשיב אותו חפץ לבעלים (א.פ.).

ברשות בעליו: דברים דומים ביאר הגר"ד מילר שליט"א (שיעורי הגרד"מ ב"מ פונביז' תשע"ד), והוסיף שלפי זה נפלא מאוד גדר הפטור ב'בעליו עמו', מכיון ששואל בשאלה אחת את הבהמה עם בעליה, נפקע שם שואל ממנו לגמרי. ד'שאלה ושאל בעליה עמה' פירושו שהבהמה נטפלת לבעלים וכאילו לא יצאת הבהמה מרשות בעלים, וכל זמן שהבהמה ברשות הבעלים, לא שייך חיובי פרשת שומרים אפילו בפשיעה (ר.ח.).

גם כאשר הבעלים הלך, נשאר המצב שאינו נכנס לרשות שומר, אלא הבעלים מאפשר לשואל להשתמש עם חפץ שברשות הבעלים (ב.ו.). וזה הטעם במה שמבואר בגמ' (ב"מ צט.) שהשואל מתחייב באונסים משעת שאילה, למרות שהמשאיל עדיין יכול לחזור בו. טעם הדבר פירושו התוס' (ב"מ מא: ד"ה חדא), דשואל כיון דמושך לדעת הבעלים, חשיב כאילו נשתמש בה, דלדעת כן שאלה ולא לאוקמא בכילתא, עכ"ד. והיינו שמשיכה כזו כבר הוציאה מרשות בעלים להתחייב באונסיה.

ראיות: סמך למהלך זה אנו מוצאים בירושלמי (שבועות פ"ח ה"א) שמביא דעה, הסוברת ששומר ש'בעליו עמו', פטור אף משבועת השומרים, כלומר: לא זו בלבד שהוא פטור מתשלומי הנזק, הוא פטור מכל חיובי השומרים. בדומה לכך מעלים תוספות (בבא קמא נז:): את האפשרות ששומר שגונב את החפץ בבעלים ומספר להם בטענת שווא כי החפץ נגנב יתחייב בתשלומים כגנב רגיל, ולא כדין המיוחד של שומר ה'טוען טענת גנב', וגם מכאן מוכח שנוכחות הבעלים בשעת שאלה גורם שאין לשואל דין שומר, כעין זה יש לבאר גם את הפטור של שומר מקרקעות, מכיון שקרקע בחזקת בעליה עומדת, לא נחשב שיצא מרשות בעלים ונכנס לרשות שומר. ❖

במלאכתו, מוכח שהשואל עשה לו טובה גדולה לפני זה, ונהפך להיות דינו כשוכר ולא כדין שואל. וסיימו שם שזה מסביר רק את פשוטו של מקרא, אולם אינו מיישב מדוע פטור מגניבה ואבידה, וכל שכן מפשיעה. כמו כן זה מסביר טעם הפטור רק בשואל, ולא בשאר השומרים.

7. **שותף בעסקיו:** עוד פירוש יש בדברי הרלב"ג (שמות כב יד), כי האדם כשהיה עושה מלאכת אחר ייטב בעיניו לההנות בעל המלאכה, כדי שיתן לו שכר מהמלאכות אשר לו. ולזה לא יחוש אז, אם יקח בהמתו או כליו, אע"פ שלא יקבל עליו שמירתו.

3. 'בעליו עמו' אין לו דין שומר

8. מהלך נפלא ידוע בשם רבנו חיים הלוי מבריסק, שנוכחות הבעלים בקרבת השומר בשעת ההלואה, מסירה ממנו את מעמדו ההלכתי כשומר, ולא שייך חיוב פושע כמזיק אלא בשומר. למרות שחיובי שמירה תקפים גם לשומר בבעלים, כמפורש בדבריהרמב"ם (שכירות א ד) דאף שומר בבעלים מחוייב לשומר. מכל מקום לענין התשלומין גדר הפטור כאילו אינו שומר

כמבואר בברכת שמואל (ב"ק לב ד) דפטורין מ'חיובי' שמירה. [יתכן שסברת הגר"ח הוא 'עומק הפשט' של דברי הראשונים שהובאו לעיל, שפירשו שעל הבעלים מוטל לשמור ולכן אינו יוצא מרשותו, ומשום שאינו שואל על הבעלים על עצמו ממילא גם על החפץ אינו שואל]. ושמעתי להוסיף מאאמו"ר שליט"א כל החיוב של שואל הוא בגלל שכל הנאה שלו, שכיון שהוא נוהג כבעלים אינו נפטר מאחריות כבעלים, ואף שאינו אשם בנזק הרי גם הבעלים לא אשם כאשר ניזוק, כך גם השואל נדון כלפי זה כבעלים. אבל ב'בעליו עמו' חשיב כלפי זה שהחפץ לא יצא מרשות בעלים, ולכן פטור בעליו עמו נאמר בשואל וממנו נדע לכל השומרים, כי בשואל מקור החילוק בזה האם יצא מרשות בעלים. ❖

'צואק הפסט'

לתרומות, הצרות, והארות. נ"ד: 052-7687405 | פקס: 02-6507823